

דבר העורך

גיליון מספר 3 של חברה, צבא וביטחון לאומי מתפרסם כאשר המלחמה באוקראינה נמצאת בשבוע הרביעי שלה. המלחמה הזו היא האירוע הצבאי החשוב ביותר מאז 1945 והיא מעלה על הפרק שורת סוגיות שנדחקו לפינה מאז קריסת ברית המועצות וסיום המלחמה הקרה. במרכזן האפשרות שהעימות יסלים ממלחמה המתוחמת בגבולות אוקראינה לעימות בין מעצמתי על הממדים הגרעיניים הכרוכים בו, ובניין הסדר העולמי החדש בתום המלחמה.

גם אם, כפי שכולנו מקווים, המלחמה לא תסלים ותסתיים תוך זמן קצר בהסדרים מדיניים שיהיו מקובלים על הצד המתגונן, היא תותיר אחריה שאלות מהותיות ליחסי חברה, צבא וביטחון לאומי. חלקן מתייחסות לתהליך קבלת ההחלטות של הנשיא ולדימיר פוטין, תהליך שעודו לוט בערפל: מי היו השותפים לתהליך? האם התקיימו בו דיונים פתוחים באופן יחסי שבהם הוצגו עמדות שונות, או שהתהליך כולו נבנה על בסיס הסכמה מראש לעמדותיו של פוטין? האם גורמי המקצוע, בראש ובראשונה הקצונה הבכירה וגורמי המודיעין, הציגו בפני מקבלי ההחלטות הערכות שנועדו להשביע את רצונם? האם התפתחות המלחמה יצרה בקיעים בסביבת קבלת ההחלטות ובין גורמי המקצוע לפוטין עצמו? האם הבקיעים האלה, אם הם קיימים, משפיעים על הדרך שבה המלחמה מתנהלת ועתידיים להשפיע על הדרך שבה תסתיים?

שאלות אחרות נוגעות לאופי המלחמה כיום. עד פרוץ המלחמה התמקד השיח המקצועי באופיין החדש של המלחמות ההיברידיות, המשלבות לצד שימוש ביכולות קונוונציונליות לוחמת סייבר, לוחמת תודעה, טרור ושימוש באמצעים כלכליים ופוליטיים. המלחמה באירופה מחזירה למרכז הבמה את הכוח הקונוונציונלי המסורתי: טנקים; ארטילריה; מטוסי קרב; וחיילי חי"ר. לנוכח ביצועיו הבלתי מרשימים של הצבא הרוסי עולות על הפרק שאלות לא מעטות. חלקן מתייחס ליחסי הגומלין בין חברה לצבא, למשל העובדה שרק אחד משלושה רוסים בגיל גיוס מתגייס לשירות חובה הנמשך שנה אחת בלבד, וחלקן לעצם ההיגיון הצבאי בגיוס חיילי חובה שזמן שירותם הקצר אינו מספיק להכשרתם כלוחמים בשדה הקרב, וכתוצאה מכך עיקר המעמסה נופלת על חיילי חוזה המשרתים בהתנדבות זמן ארוך בהרבה. שאלות אחרות נוגעות לכושרו המבצעי של הצבא הרוסי שכנראה בשל בעיות תקציב אינו מתאמן מספיק, רמת תחזוקת הכלים שלו נראית כירודה, ורמת מלאי התחמושת שלו מתגלה כבלתי מספקת אפילו למלחמה מוגבלת. שאלות נוספות עולות גם ביחס לתועלת הגלומה בהצטיידות במערכות יקרות דוגמת מטוסים וטנקים, כאשר מערכות זולות יחסית כמו טילי נ"ט ונ"מ אישיים מוכיחות את כושר ההשמדה שלהן בשדה הקרב.

המלחמה מעמידה במבחן את רמת החוסן הלאומי של החברות האזרחיות ברוסיה ואוקראינה. כבר מימיה הראשונים ברור היה שמה שיקבע את נכונות האזרחים לתמוך במאמץ הקולקטיבי הוא יכולת ההנהגה להבהיר את ההצדקה למלחמה. כאן, מסיבות ברורות, מלאכתם של ולודימיר זלנסקי וחבריו להנהגת אוקראינה קלה בהרבה. הורדת מסך הברזל על דיון חופשי בנושא המלחמה ברוסיה היא הביטוי

הברור ביותר לקושי שעיימו פוטין מתמודד, בבואו לגייס תמיכה פנימית למלחמה. אם תתארך – ייתכן שמידת נכונותם של אזרחי רוסיה, ובמיוחד בני המעמד הבינוני, לתמוך במלחמה יקרה שפוגעת באיכות חייהם (גם בשל משטר הסנקציות הבין-לאומי) תקבע יותר מכול את תוצאותיה.

סוגיות אלה ואחרות רלוונטיות גם לישראל, ולמלחמה אפשרית העומדת לפתחנו. החברה הישראלית וצה"ל מתמודדים כיום עם שאלת מודל הגיוס המתאים, ועם שאלת המוטיבציה להתגייס. חיילי צה"ל עלולים להיתקל, אם יבצעו תמרון יבשתי גדול בלבנון, בבעיות המזכירות את אלה שבהן נתקל הצבא הרוסי באוקראינה, כולל התמודדות עם טילי הנ"ט וטילי הנ"מ האישיים. העורף הישראלי, שיישא בחלק ניכר מעול המלחמה הבאה, יצטרך להתמודד אף הוא עם משוואת ההצדקה למלחמה מול מחירה, שעל-פי כל התחזיות לא יהיה קל. כאנשי אקדמיה העוסקים בתחומים אלה ראוי כי נלמד את המלחמה באוקראינה על כל היבטיה, נשאל את השאלות הנכונות, נתמודד איתן בצורה מקצועית ונתרום את תרומתנו לידע הנדרש.

חלק מהמאמרים בגיליון זה נוגעים בנושאים הרלוונטיים למלחמה באוקראינה, אבל לא כך המאמר הפותח של אלישבע רוסמן. תחת הכותרת "צבא בונה עם?" שואל המאמר אם צה"ל, שאחד מתפקידיו כצבא העם לצמצם פערים חברתיים ולחזק סולידריות פנימית, מצליח לקרב בין חילוניים לדתיים המשרתים שירות משותף? תשובתה של רוסמן לשאלה זו תאכזב את אלה המצפים שצה"ל ימשיך לתפקד ככור היתוך, אף כי התמונה אינה בהכרח קודרת במלואה: "השירות המשותף עצמו הוא נקודת מוצא: הוא מאפשר מפגש והיכרות, אולם אינו מגשר על פני שסעים. ייתכן שעצם ההיכרות עשויה להיות מטרה ראויה כשלעצמה. ברם, היכולת לגרום לחלקים שונים בחברה הישראלית להיחשף אלו לאלו במסגרת השירות אינה מחוללת שינוי אמיתי. ייתכן שאפשר להסתפק בהיכרות וצריך שיהא די בכך".

שני המאמרים הבאים רלוונטיים יותר לנושא המלחמה באוקראינה. מאמרו של אבנר ברנע עוסק בנושא רגיש ביחסי מודיעין-קברניטים – הדרך בה מוצגת הערכת המודיעין בפני מקבלי ההחלטות, והצורה שבה הם עושים בתוצר המודיעין שימוש. אין לנו עדיין מספיק מידע על הדרך שבה פעל מנגנון זה בתהליך קבלת ההחלטות שהוביל את פוטין להחליט על פלישה אבל, כפי שברנע מראה, יש בידינו כיום מספיק מידע כדי להציג את המנגנון שעיצב את תגובת ישראל לפרוץ המהומות באוקטובר 2000 ולפתיחת האנתפאדה השנייה. כפי שהמאמר מראה, בקהילת המודיעין התגבשו שתי הערכות מנוגדות ביחס למקור המהומות: דרגי העבודה באמ"ן/מחקר ובשב"כ, שנסמכו על היכרות טובה עם השטח, העריכו שפרוץ המהומות היה אירוע ספונטני ששיקף בעיקר תסכול גובר של החברה הפלסטינית מתוצאות תהליך אוסלו. ערפאת, להערכתם, רכב על גל המהומות רק בהמשך. לעומתם, ראש חטיבת המחקר באמ"ן, עמוס גלעד, שהיה בעל השפעה רבה במערכת הביטחון, העריך כי לפרוץ המהומות אחראי ערפאת, החותר להשיג קלפים במשא ומתן מול ישראל. מסיבות שונות התקבלה הערכת גלעד על דעת הקברניטים (ובתקשורת), ועיצבה במידה רבה את דרך ההתמודדות של ישראל עם האירועים שמורשתם משפיעה עלינו עד היום.

מאמרו של עומר דוסטרי על העימות באזור האפור (Gray-Zone conflict) מתמקד בסוג העימות שלא מעטים ראו בו עד הפלישה לאוקראינה, את התחליף העדיף למלחמה הקונוונציונלית. העימות באזור האפור מצוי מתחת לסף השלום, אך אינו חוצה את סף המלחמה ומשלב שימוש בעוצמה צבאית ממוקדת אך חשאית ולא מיוחסת, עם לוחמה באמצעות שליח ומרכיבים רכים יותר דוגמת מבצעי השפעה, מבצעי סב"ר ולוחמה כלכלית, משפטית, ופוליטית. מאמרו של דוסטרי מתמקד בדרך שבה ישראל פועלת למיתון האיום האיראני – אסטרטגיה המשלבת תקיפות צבאיות עקיפות, מבצעים חשאיים, לוחמת שליחים, לוחמת סב"ר ומאמצי תודעה.

שני המאמרים האחרונים עוסקים בנושאים פחות אקטואליים. מאמרו של יורם פריד מעלה לדיון את סוגיית תכנון התאמת החינוך היסודי והתיכוני על סוגיו השונים לצורכי צה"ל, כחלק מתפיסת המלחמה הטוטלית ששלטה בחשיבה הביטחונית בשנות ה-50 של המאה ה-20. כפי שפריד מראה במאמר, חרף הטענות על הדומיננטיות של צה"ל בתהליכי קבלת ההחלטות ובתודעה הקולקטיבית הישראלית, השפעתו בתחום החינוך הייתה מוגבלת. לא זו בלבד שצה"ל לא חרג מכללי המשחק הדמוקרטיים בניסיון לתעל את מערכת החינוך לצרכיו, אלא שגורמי החינוך ידעו לשמור על עצמאותם. גם כאשר נעשה מאמץ לפתח מגמות לימוד צבאיות בבתי הספר התיכוניים, הן לא הונעו על ידי רצון למיליטריזציה, הוגבלו לבית ספר אחד (הריאלי) וגם אז תוך כפיפות לתכנית הלימודים הרגילה.

המאמר הסוגר חלק זה של הגיליון הוא מאמרה של שני אלמוג, הבוחן כיצד באו לידי ביטוי בפקודות היום של הרמטכ"ל עם כניסתו לתפקיד התמורות השונות בחברה בישראל מאז הקמת צה"ל. אלמוג מאתרת ארבעה תחומי שינוי מרכזיים: מעבר ממצב שבו הרמטכ"ל לא רק דורש מפקודיו אלא מתחייב לדברים מסוימים מולם; מיתון עוצמת ההתייחסות אל האויב; הרחבת ההתייחסות אל הנופלים; והתפתחות נרטיב של ביקורת של הצבא כלפי עצמו. לטענת המחברת שינויים אלה בדברי הרמטכ"ל משקפים מגמות של שינויי תפיסות בחברה הישראלית, ולכן ראוי ללמוד אותם.

חלקו השני של הגיליון עוסק בספרות על חברה, צבא וביטחון לאומי. אורי בן-אליעזר מגיב על מאמרה הביקורתי של עפרה בן ישי על ספרו האחרון ומכלול יצירתו בגיליון הקודם. ארבע ביקורות הספרים מכסות מכלול נושאים הנוגעים לממשק היחסים בין חברה וביטחון בישראל ובעולם, דרך ניהול הלוחמה בתנאים המטשטשים את ההבדל בין צבא לאזרחים, ובטכנולוגיות חדישות המאפשרות לפזר חלק מהערפל האופף את שדה הקרב המודרני, ממש כפי שאפף אותו במהלך כל ההיסטוריה.

כאן המקום להודות לכל העושים במלאכה שאפשרו הוצאת גיליון זה בצורה חלקה ומקצועית ללא מהמורות מיותרות: הכותבים, בין אם מאמריהם התקבלו או לא, שהשקיעו מאמץ כתיבה משמעותי; מבקרי הספרים שטרחו, קראו וכתבו, אילת הראל שעורכת את מדור הספרים ביד בוטחת, איתמר ריקובר שמנהל את המנגנון המאפשר להוציא את כתב העת בצורה סדורה כל כך, ועדי לרנר, עורך מערכות שהשקיע את המאמץ הנדרש גם בהוצאת הגיליון הנוכחי. תודה מיוחדת לחבר השופטים שביצע את מלאכת השיפוט במהירות, ביעילות ובתבונה מקצועית. העובדה שכמעט כולם הסכימו לבצע את

המטלה הזו ללא כל הסתייגות ובמהירות ראויה לציון, היא הביטוי הברור ביותר למקום שתופס כיום כתב העת בקרב ציבור החוקרים והתלמידים של חברה, צבא וביטחון לאומי. מילה אחרונה של תזכורת: הגיליון הבא שמתוכנן לצאת בסתיו 2022 יעסוק כזכור בנושא ישראל והמלחמה הבאה. אנא גשו למלאכה.